

Å fremme respekt, ansvar, omsorg og trygghet i skolen

Av Anne Arnesen, Atferdssenteret
Norsk senter for studier av
problematferd og innovativ praksis
UNIRAND, Universitetet i Oslo

Om forfatteren:

Utdannet klinisk pedagog med embedseksamen i spesialpedagogikk fra Universitetet i Oslo. Har siden 1994 arbeidet med utvikling og implementering av forebyggende tidlig intervensjonsprogram nasjonalt og internasjonalt. Er nå prosjektansvarlig ved Atferdssenteret, Norsk senter for studier av problematferd og innovativ praksis, Unirand, Universitetet i Oslo, for utvikling og implementering av skoleprogram som skal forebygge og avhjelpe atferdsproblemer.

Respekt, ansvar, omsorg og trygghet. Fire ord som de fleste har en formening om hva betyr, og som mange tar for gitt. Ordene gir forventninger til hvordan vi ønsker å bli møtt av andre, hvordan vi selv vil være overfor andre, og hvordan vi ønsker at barn skal oppføre seg. Det er gode leveregler i å vise respekt, ansvar, omsorg og trygghet. Ordene er normgivende i sosiale sammenhenger, enten det er på skolen eller ellers i samfunnet. Likevel; vi kan ha ulik forståelse av ordene og etterleve dem svært forskjellig. Det kan avstedkomme brutte forvent-

ninger og konflikter mellom voksne og barn, mellom voksne og mellom barn. Leveregler kan lett bli store ord, som det kan være vanskelig for barn å forstå meningen med. Reglene kan være uklare eller uuttalte. Barn kan også ha utilstrekkelige sosiale ferdigheter som kreves for å innfri forventninger til å følge reglene.

Dersom skolens regler ikke er operasjonalisert på en konkret måte, er det også vanskelig å håndheve dem når de brytes. For å unngå det, må alle skolens elever og ansatte både ha lært hva reglene betyr gjennom konkret handling innenfor den konteksten de skal virke, og bli oppmuntret til å etterleve dem. Det innebærer også enighet blant skolens ansatte om fremgangsmåter for når og hvordan reglene skal håndheves. Det skaper trygghet og forutsigbarhet for både barn og voksne i læringsmiljøet. Den skoleomfattende tiltaksmodellen PALS (Positiv atferd, støttende læringsmiljø og samhandling i skolen) som beskrives i denne artikkelen, tar hensyn til dette.

Utfordringer i skolen

Dårlig oppførsel ser ut til å være skolens største utfordring og uløste problem sett i lys av dens krevende målsettinger. Den skal være en inkluderende skole for alle, tilby et godt og effektivt læringsmiljø for å fremme elevenes faglige prestasjoner generelt, og den skal legge til rette for den enkelte elev spesielt. Disse målene synes å bli hindret av elever som viser problematferd. Negativ atferd synes å få ufortjent mye oppmerksomhet ved at det tapper tid og energi fra undervisningen, eskalerer konflikter, opprettholder uro

og skaper utrygghet for mange. Skolen har med andre ord mange utfordringer i sitt arbeid med å forebygge og håndtere atferdsproblemer for å skape et tryggere læringsmiljø. Dette har vært utgangspunktet når Atferdssenteret ved Universitetet i Oslo, har utviklet den skoleomfattende tiltaksmodellen PALS.

Lærere rapporterer at elever som viser alvorlige atferdsproblemer er forstyrrende og truende for *hele* skolens læringsmiljø (Lindberg og Ogden, 2001). Det er tilfellet til tross for at det bare er noen få elever som står for en uforholdsmessig stor andel av problemene som registreres i skolen (Arnesen og Ogden, 2006). Samtidig med at atferdsvanskelige elever har en negativ innvirkning på skolens generelle læringsmiljø, blir også deres egne læringsmuligheter redusert. De har på grunn av sin atferd en økt risiko for utstøting og segregasjon i skolen. Elever med atferdsproblemer utvikler ofte fastlåste, negative samhandlingsmønstre med andre barn og voksne. De responderer ikke som forventet i skolens ulike lærings situasjoner, og viser ofte dårlige sosiale ferdigheter som empati, samarbeid, selvkontroll, ansvarlighet og positiv selvhevdelse. Det er derfor avgjørende å identifisere disse elevene tidligst mulig, slik at reelle skolefaglige og sosiale støtte-tiltak kan tilrettelegges for dem som del av skolens ordinære tilbud.

Arbeidet med atferdsproblemer i skolen er fortsatt preget av en individuell problemforståelse og tiltakstenkning, enten elever blir plassert i egne klasser og skoler, har får spesialpedagogiske tiltak etter enkeltvedtak eller andre tilbud. Imidlertid viser studier at det har liten effekt å fokusere ensidig på enkeltelevers

problematferd uten samtidig å fremme en positiv skolekultur med tydelige forventninger til positiv atferd og sosial kompetanse. Det er verdt å merke seg at elever som viser alvorlige atferdsproblemer har den mest positive utviklingen så lenge de får være inkludert i skolen og lokalmiljøet (Sørлие, 2000).

En rekke tiltak og løsningsforsøk er igangsatt for å forebygge og redusere problemene. De fleste av disse er kjennetegnet av manglende dokumentert virkning, og er smalsporet og usystematiske. Det er gitt råd og anvendt enkle generelle løsninger på kompliserte og sammensatte problemer. Naturlig nok gir foreldre, lærere og politikere uttrykk for skuffelse når innsatsen ikke virker som forventet. Tiltakenes utilfredsstillende resultater blir dermed kritisert, og en finner frem kjappe og lite gjennomtenkte løsninger for å få bukt med problemene der og da. Dette er løsninger som det er urealistisk å forvente skal kunne avhjelpe problemet på lengre sikt. Dessverre bekreftes opplevelsen av at alt er prøvet, men ingenting har hjulpet.

Teoretisk og forskningsmessig bakgrunn

PALS-modellen er basert på (1) den skoleomfattende modellen PBIS (Positive Behavioral Interventions and Support) som er utviklet ved Universitetet i Oregon, USA og (2) behandlingsmodellen PMTO (Parent Management Training-Oregon) som er utviklet ved Oregon Social Learning Centre, USA. PALS er systematisk utprøvd og tilpasset norsk skole gjennom en studie i skoleårene 2002 – 2005 (Arnesen, Sørлие og Ogdén, 2003). Resultatene viser en betydelig nedgang i lærerobservert problematferd målt både i og utenfor klasserommet. De skolene som hadde størst nedgang i problematisk elevatferd var utvilsomt de som implementerte programmet med høy grad av lojalitet og struktur (Sørлие og Ogdén, 2006). Teoretisk bygger PALS på sosial inter-

aksjons læringsteori (Patterson, 2002), forskningsbaserte strategier for å forebygge eskalerende konflikter i læringsmiljøet (Walker, Colvin og Ramsey, 1985) og forståelse av læringsmiljøets kontekstuelle forhold (Bronfenbrenner, 1979). Videre bygger PALS på metoder og tiltak som har vist lovende resultater i evalueringsstudier, og som er underbygget av annen relevant forskning (Sørлие, 2000; Ogdén, 2001).

Ekskludering og straff er den mest vanlige reaksjon på alvorlig problematferd i skolen (Patterson, Reid og Dishon, 1992). Men slike former for negative reaksjoner alene bidrar verken til å redusere atferdsproblemer eller forbedre skolens sosiale kultur. Derimot vil straff og ekskludering øke aggresjon, hærverk, trusler, skoletretthet, skulk og forsentkomming. Likevel; det skal reageres på elevenes negative oppførsel. Studier viser at milde, tydelige og forutsigbare negative konsekvenser for negativ atferd er nødvendig, men at negative reaksjoner *alene* ikke forbedrer negative atferdsmønstre. Negative konsekvenser må imidlertid gis på en måte som hindrer destruktiv atferd fra å få oppmerksomhet som bidrar til å opprettholde problemene og dermed forstyrre skolens læringsmiljø.

Forskning gir klare indikasjoner på at uklar, ustrukturert, inkonsistent og straffende undervisningsstil, utydelige regler og forventninger, uforutsigbar og inkonsekvent håndheving av reglene og manglende tilpassing til den enkelte elevs behov, bidrar til å opprettholde konflikter og endog øke den problematferden som en prøver å stoppe. Samtidig har det liten effekt å fokusere ensidig på barn med problematferd, uten samtidig å rette oppmerksomheten mot andre sider ved skolens sosiale klima. Det innebærer tilnærminger som er basert på systematisk kartlegging, vurdering og tiltak på flere nivåer, for å forbedre kontekstuelle forhold som opprettholder problemene.

Oppsummert kan vi si at de mest virkningsfulle tiltak for å redusere problematferd i skolen er: Omorganisering av lærings situasjon med tydelig undervisningsledelse, sosial ferdighetstrening og intervensjon på skole-, klasse- og elevnivå der regler og forventninger er tydelig formulert og lært. For at slike tiltak skal ha ønsket virkning må de følges opp gjennom tilsyn med vekt på positiv involvering, oppmuntring, ros og belønning, samt forutsigbare konsekvenser ved regelbrudd.

PALS – skoleomfattende tiltaksmodell

PALS er både tiltaksmodellens tittel og resultatmål: Positiv atferd, støttende læringsmiljø og samhandling i skolen. Hensikten er å styrke barns sosiale kompetanse, forebygge og avhjelpe problematferd i skolens læringsmiljø gjennom pro-aktive strategier. PALS har således et problemforebyggende og et kompetanseutviklende siktemål, og legger vekt på proaktive tiltak framfor reaktive tiltak. Et proaktivt læringsmiljø kjennetegnes av tydelige forventninger til positiv atferd og sosial kompetanse, der de ansatte legger vekt på positiv involvering, oppmuntring og umiddelbare forutsigbare reaksjoner ved negativ atferd og regelbrudd.

Resultatmålet PALS oppnås gjennom et samvirke mellom modellens fire hoveddeler: System, praksis, data og resultat (fig.1). Disse delene bidrar gjennom et sett av strategier til å bygge kompetanse og fremme skolens egen kapasitet til et mer effektivt og systematisk arbeid:

Systemdelen omhandler skolens interne og eksterne støttesystem. Internt er det skolens ansatte, ledelse og elevenes foresatte. Eksternt er det skoleeier ved politisk og administrativ ledelse, og faglig støtteapparatet som PP-tjeneste etc. Til sammen støtter disse opp om skolens arbeid for å fremme en proaktiv

skolekultur, der det tilrettelegges for å utvikle positiv atferd, sosial og skolefaglig kompetanse og god samhandling.

Praksisdelen involverer alle barn og ansatte gjennom intervensjoner på ulike nivå for å utvikle nye ferdigheter og kompetanse. Et sett av kjerne- og støttekomponenter danner grunnlaget for disse intervensjonene, som skolens ansatte får opplæring i å anvende. Støttekomponentene (definere og innlære regler, gode beskjeder, regulering av følelser, kartlegging og vurdering) gir støtte og forståelse til utøvelse og handling gjennom kjernekomponentene (oppmuntring, positiv involvering, grensesetting, tilsyn, problemløsning).

I *datadelen* innhentes informasjon gjennom kartlegging av elevatferd i skolemiljøet som støtte til beslutninger, planlegging, gjennomføring og evaluering av tiltak på skole-, klasse- eller elevnivå. Videre kartlegger skolen selv kontinuerlig både hemmende og fremmende forhold i læringsmiljøet for å vurdere forbedringsmuligheter.

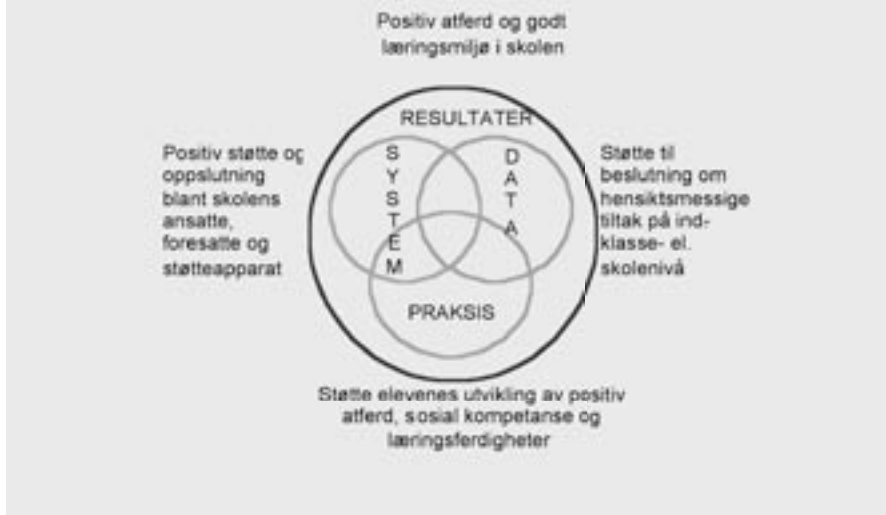
Resultatdelen dreier seg om å opprettholde skolens vedvarende innsats, programintegritet og kompetansebygging gitt av målbare resultater gjennom system-, praksis- og datadelene.

Aktiv støtte gjennom handling og deltakelse fra skolens ansatte, ledelse, foreldre og elever er avgjørende for gode arbeids- og utviklingsmuligheter i et læringsmiljø preget av respekt, ansvar, omsorg og trygghet. Oppmerksomheten rettes mot å endre lærings- og utviklingsbetingelsene i og utenfor klasserommet på skolens ulike arenaer (se fig. 2). Det er altså skolen som sosial organisasjon og klassen som sosial arena som er i fokus. Ved å gjøre positive endringer i skolens kontekstuelle forhold, påvirkes skolens sosiale kultur, barns og voksnes atferd og mestringsstrategier.

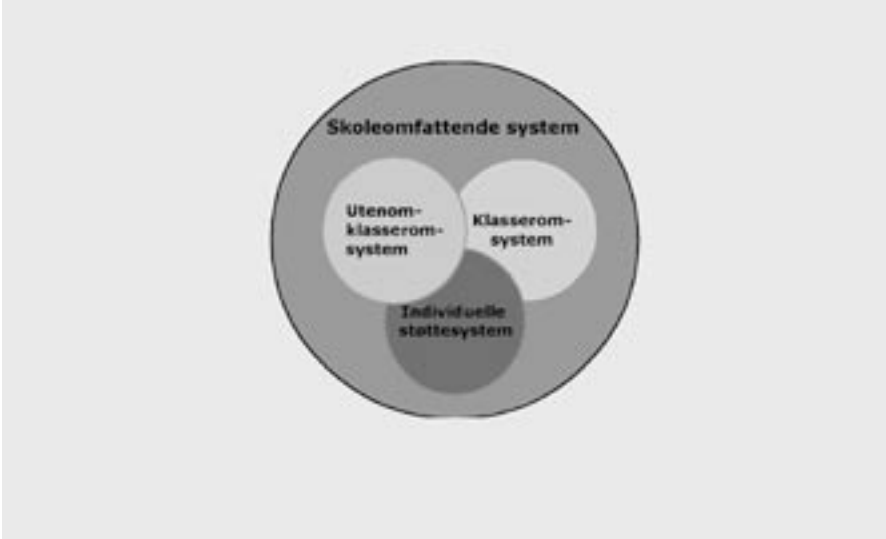
Arbeidet i den enkelte skole er organisert på tre tiltaksnivåer i en innsatspyramide (se fig. 3):

- 1) Universelle (primærforebyggende) tiltak for *alle* elever

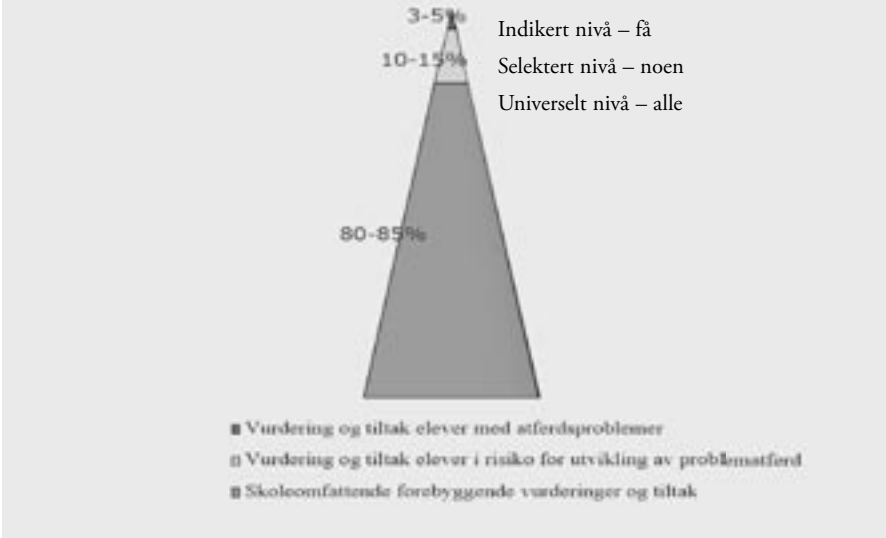
Figur 1 – Pals-modellens fire hoveddeler

Figur 2 – Innsatsområder

Figur 3 – Innsatspyramide

- 2) Selekterte (sekundærforebyggende) tiltak for *noen* elever med risiko for å utvikle atferdproblemer
- 3) Indikerte (tertiærforebyggende) tiltak for noen *få* elever som har utviklet atferdsproblemer

Skoleomfattende differensierte tiltak

Alle barn trenger å bli lært hva som er forventet, og bli oppmuntret og fulgt opp for å opprettholde motivasjon til å overholde normer og regler. Elever i risikozonen trenger mer tilpasset trening, og de få elevene som viser de alvorligste problemene må få intensiv oppfølging som støtte til å utvikle en mer positiv atferd. På denne måten bidrar skoleomfattende tilnærminger til å hindre utvikling av nye problemer og redusere eksisterende problemer.

Universelle forebyggings tiltak er systematiske og effektive ved at de retter positiv oppmerksomhet mot alle skolens elever. Det gir anerkjennelse til alle som gjør og oppfører seg som forventet (80-85%), og innvirker dermed på å redusere antall negative hendelser. Samtidig vil elever som ikke responderer på de universelle forebyggende tiltak tidlig bli identifisert slik at individuelle støttetiltak (selekterte og indikerte) raskt kan igangsettes for å redusere deres problematferd. Behovet for tiltak på skole-, klasse- eller individnivå vurderes ut fra et skoleomfattende informasjons- og kartleggingsverktøy (Arnesen og Ogden, 2006). Dette brukes også for å evaluere hvordan ulike tiltak virker. Individuelle støttetiltak er basert på funksjonsbasert atferdsvurdering og utforming av individuelle atferdsstøtteplaner. Disse tiltakene kan utformes i en kombinasjon av individuell trening i selvkontroll og sosiale ferdigheter, veiledning til elevenes lærere i å håndtere problematferd og tilbud om PMTO (Parent Management Training-Oregonmodellen) til foreldre (Solholm, Askeland, Christiansen og Duckert, 2005).

Problematferd i skolen er ofte «lønnsomt» fordi det gir oppmerksomhet, elevene slipper unna plikter og oppgaver eller de får viljen sin igjennom i forhold til medelever og personalet. Det er en måte som problematferd opprettholdes på. I PALS snur vi dette lønnsomhetsprinsippet gjennom sosial og konkret bekreftelse, ros og oppmuntring av prososiale handlinger. På denne måten blir også lærere og elever mer fokusert på positiv enn på negativ atferd. Ufarlig negativ atferd blir ignorert for ikke å gi den oppmerksomhet. Det er likevel viktig at alle elever vet at negativ oppførsel gis umiddelbare reaksjoner med milde forutsigbare konsekvenser, men først etter at forventet atferd er lært.

Gjennom tiltaksmodellen motvirkes et negativt ladet læringsmiljø ved å fremme respekt, ansvar og omsorg og trygghet. Alle skolens elever blir lært noen få (3-5) forhåndsdefinerte positive formulerte regler som f. eks. «Vis respekt», «Vis ansvar» og «Vis omsorg». Skoleomfattende regler gjelder for alle, på alle skolens områder og i ulike settinger, og er et resultat av den enkelte skoles målrettede arbeid. Til reglene knytter det seg konkrete forventninger til hvordan reglene skal praktiseres. «Å vise respekt» for eksempel på gangen eller i klasserommet, gis et konkret innhold. Å undervise i forventet atferd knyttet til regelen «Vise respekt» handler *ikke* om å fortelle elevene hva de *ikke* skal gjøre, men om å gi tydelig positiv forklaring om hva en skal gjøre for å innfri forventningen til regelen (gå rolig i gangen, rekk opp hånden når du vil si noe i klasserommet).

Forventet atferd og sosiale ferdigheter læres på samme måte som andre skolefag. Først forklart og begrunnet. Deretter vist og øvd på ved å rollespille relevante situasjoner fra elevenes skolehverdag. Elevene øver på de positive eksemplene. Disse blir fulgt opp gjennom lærernes positive tilbakemeldinger. Når læreren

formidler sitt budskap med en god beskjed vil det øke sjansen for at elevene samarbeider, i motsetning til en mer konfronterende og negativt formulert beskjed. Oppmuntring, ros og bekreftelse av positive handlinger gjør elevene bevisste på hva det vil si å vise respekt, ansvar, omsorg og trygghet. Det opprettholder motivasjonen til elever som alltid gjør som forventet, og det øker motivasjonen til elever som vanligvis får lite anerkjennelse.

Implementering

Implementeringen av den skoleomfattende tiltaksmodellen PALS i den enkelte skole gjøres gjennom et to-årig opplæringsprogram etterfulgt av vedvarende vedlikeholdsveiledning fra det tredje året. I den enkelte skole etableres et team med representanter fra skolens ledelse, ansatte, foresatte og PP-tjeneste. Dette teamet har et særskilt ansvar for å drive en helhetlig innsats fremover i den enkelte skole under opplæring og veiledning av en ekstern PALS-veileder. I samarbeid med skolens øvrige ansatte og foresatte har PALS-teamet sentrale oppgaver med å vurdere, beslutte, utforme, gjennomføre og evaluere tiltak basert på skolens egne analyserte behov. For å sikre en vellykket gjennomføring og en bærekraftig tilpasning av PALS på den enkelte skole, er det viktig at alle voksne i skolemiljøet involveres gjennom refleksjon over egen praksis, diskusjon og samtaler. Det er likevel viktig å komme fra ord til handling. Det vil si at refleksjon omgjøres til forbedring av praksis.

Kriterier for deltakelse

Den enkelte skole som deltar i opplegget må selv ha vurdert sitt behov for å arbeide målrettet og langsiktig for å forbedre skolens læringsmiljø. Det er derfor utarbeidet noen kriterier for at skolen lettere kan ta stilling til å forplikte seg i denne innsatsen:

- Skolen vurderer behov for å forebygge, redusere og stoppe utvikling av atferdsproblemer
- Skolen utformer minst ett mål for å forbedre skolens læringsmiljø
- Minst 80 prosent oppslutning blant skolens ansatte
- Støtte og aktiv deltakelse fra skolens ledelse
- Støtte og medvirkning fra skolens foresatte, skoleeier og annet støtteapparat
- Villighet til å avsette tilstrekkelig tid, prioritere ressurser og ha fokusert innsats i minst 3-5 år
- Bidra med evalueringsdata

Oppsummering

Den skoleomfattende tiltaksmodellen PALS kan oppsummeres i følgende punkter:

- Evidensbasert praksis
- Forankret i sosial interaksjons læringsteori
- Skoleomfattende – systematisk systemtilnærming
- Teambasert

- Mestrings- og kompetanseorientert
- Handlings- og ferdighetsorientert
- Tilpasset den enkelte skoles situasjon og behov
- Differensierte innsatsnivåer tilpasset problemenes alvorlighetsgrad
- Proaktive og problemløsende tiltak
- Basert på systematisk kartlegging og vurdering
- Løpende evaluering i forhold til:
 - Programmets integritet og opprettholdelse
 - Endringer på elev- og skolenivå

En skolekultur preget av gjennomtenkte positive tilnærminger, vil utvilsomt fremme respekt, ansvar, omsorg og trygghet. Det gir rom for utvikling av skolefaglig og sosial kompetanse slik hensikten med PALS-modellen er. PALS-modellen ivaretar dette gjennom opplæringsprogrammet som retter seg mot både ansatte og elever. Kompetanse kommer likevel ikke av seg selv, men blir utviklet gjennom systematisk arbeid og trening av ulike ferdigheter i et trygt læringsmiljø.

Referanser

- Arnesen, A., T. Ogden og M.-A. Sørli (2003). Positiv atferd, støttende læringsmiljø og samhandling i skolen. Et skoleomfattende tiltaksprogram. *Spesialpedagogikk*, 09/03, 18-27.
- Arnesen, A. & T. Ogden (2006): Skoleomfattende kartlegging av elevatferd. *Spesialpedagogikk*, 02/06
- Bronfenbrenner, U. (1979): *The Ecology of Human Development*. Harvard University Press
- Lindberg, E. og Ogden, T. (2001): *Elevatferd og læringsmiljø 2000*. Oslo: Læringscenteret
- Ogden, T. (2001): *Sosial kompetanse og problematferd i skolen: Kompetanseutviklende og problemløsende arbeid i skolen*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Patterson, G.R., J. Reid og T. Dishion (1992): *Antisocial boys: A social interactional approach*, 4. Oregon: Castalia Publishing Company.
- Solholm, R., E. Askeland, T. Christiansen og M. Duckert (2005): Parent Management Training - Oregon-modellen. Teori, behandlingsprogram og Implementering i Norge. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, 42/05, 587-597.
- Sørli, M.: (2000): *Alvorlige atferdsproblemer og lovende tiltak i skolen*. Oslo: Praxis Forlag.
- Sørli, M.-A. og T. Ogden (under publ. 2006): Immediate Impacts of PALS; A School-Wide Multi-Level Program Targeting Behavior Problems in Elementary School
- Walker H., G. Colvin & E. Ramsey (1985): *Antisocial Behavior in schools; Strategies and best practices*. Pacific Grove, CA: Brooks/Cole.